

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ УСРР

УДК 94(477)«1921/1929»-058.232.6

О. М. Абразумова, В. В. Задера

НЕПОКОРА УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

На основі критичного аналізу історичних джерел та здобутків історіографії з'ясовано різноманіття маловідомих раніше форм та проявів опозиційних настоїв українського селянства в період непу. Зроблено висновок про те, що протестні настрої населення коливалися від збройних методів опору владі на початку та наприкінці 1920-х рр. до демократичних спроб співпраці та самоорганізації українського селянства.

Ключові слова: українське селянство, громадська ініціатива, опозиційні настрої, нова економічна політика.

Постановка проблеми. За умов розбудови у сучасній Україні громадянського суспільства значно активізується вивчення історичних аспектів суспільно-політичного життя українського соціуму. В цьому контексті особливий інтерес становить період непу, оскільки в цей час спостерігалось не лише господарсько-економічне піднесення українського села, а й зростання громадської активності, самодіяльної ініціативи, формування міцних паростків політичної культури переважаючої частини українського суспільства - селянства, залучення його до реальних процесів державотворення тощо.

Доба непу стимулювала нормалізацію життя суспільства. Селянський соціум, зазнавши радикальних змін свідомості, у 1920-х роках трансформувався у дієвий суб'єкт громадсько-політичної сфери буття суспільства. Значною мірою й політика радянської влади зумовлювала підвищення громадської активності селянства. Культурно-просвітницька діяльність, пропагандистська робота, залучення селянства до участі у роботі безпартійних конференцій, різноманітних громадських товариств, участь сільського населення у чисельних виборчих кампаніях, у місцевих органах влади стали потужним поштовхом у розвитку громадської активності сільського населення і, зокрема, формування ініціативних груп і осередків, спрямованих на посилення участі та ролі селянства у прийнятті тих чи інших рішень, що стосувалися актуальних питань життя села. Хоча зазначені заходи, за задумом влади, мали на меті посилити привабливість радянських ідеалів, однак вони об'єктивно сприяли і усвідомленню селянством власних інтересів. Ігнорування ж вимог та нехтування інтересами більшості населення спричинило наростання опозиційних настроїв й, як наслідок, загострення взаємовідносин держави та селянства наприкінці 1920-х років, що в подальшому призвело до відомих трагічних наслідків.

Впровадження у сучасній Україні науковообґрунтованої стратегії взаємовідносин влади з різними соціальними групами громадян буде ефективним у разі врахування існуючого вітчизняного історичного досвіду. Враховуючи викладене вище, обрана тема має наукове, суспільно-політичне та практичне значення. Цим і зумовлено її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У радянській історіографії панувала думка про всенародну підтримку заходів радянської влади українським селянством та наявності опору курсу партії лише з боку так званих «куркулів» [1]. Проте вже після проголошення державної незалежності України відбувається докорінна методологічна переорієнтація вітчизняних історичних студій. Це зумовлено, по-перше, демонтажем радянської моделі висвітлення історичних явищ та подій, відмовою від формаційного підходу та теорій класової боротьби; по-друге, ознайомленням із методологічними засадами зарубіжних історичних шкіл; по-третє, доступом до закритих архівів та інформації, що дозволило об'єктивно переосмислити ключові аспекти вітчизняної історії радянської доби. Проблеми загострення відносин «держава-селянство» досліджують сьогодні М. Безотосний [2], Н. Бем [3], О. Ганжа [4], Г. Капустян [5]. Незважаючи на значний науковий доробок представників вітчизняних історичних студій, автора запропонованої статті цікавлять, перш за все, маловідомі та маловивчені раніше форми та прояви опозиційних настоїв українського селянства в період нової економічної політики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі критичного аналізу історичних джерел та здобутків історіографії дослідити опозиційні настрої українського селянства в період непу.

Виклад основного матеріалу. Вже на початку 1920-х років влада спробувала провести певне узагальнення основних проявів суспільного волевиявлення села за допомогою спецдоповідей органів політичного управління. В них донепівський період характеризувався «чисельними виступами ображених революцією елементів - куркулів та сільської буржуазії - під керівництвом антирадянських партій і груп, найбільш характерним з яких став політичний бандитизм та петлюрівський повстанський рух, очолюваний селянськими союзами» [6, 780].

Дійсно, в цей час на території України діяли сотні збройних формувань, які мали найрізноманітнішу політичну орієнтацію. Вони якнайкраще відображали опозиційні настрої населення. Селянські повстання охопили не тільки Україну, але й інші частини колишньої Російської імперії: Тамбовщину, Дон, Кубань, Поволжя і Сибір. Селяни вимагали зміни аграрної політики, ліквідації диктату РКП(б), скликання Установчих зборів на основі загального рівного виборчого права. Ліквідація широкого селянського опору грабівницькій продовольчій політиці більшовицького керівництва отримала від нього визначення «боротьби з політичним бандитизмом», а повстанським формуванням відповідно приклеєно статус банд [7, 61].

Економічна розруха та голод початку 1920-х років зумовили те, що, незважаючи на всі зусилля влади, повстанський рух продовжувався і в 1921-1923 рр. Цьому сприяло те, що навіть ті селяни, які не брали у ньому активної участі, прихильно ставилися до повстанців.

З часом, після певних економічних результатів внаслідок введення непу, що в основному задовольнило інтереси широких верств сільського населення, рух опору села почав втрачати як розмах, так і енергійність. Проте, фактично, по всій території України залишався стійкий прошарок сільського населення, який продовжував чинити опір більшовизму, що проявлялося і у різного роду збройних виступів. Так, в червні-серпні 1923 р. у в Черкаській окрузі було зафіксовано 3 повстанські загони - Грищенка, Луньєва, Зинька Стригуна, які спрямовували свою діяльність на руйнацію радапарату та зрив податкової кампанії. Загони постійно переслідували голів сільрад, секретарів партосередків та голів комнезамів, підпалювали сільради, нищили податкові списки. Основну масу повстанців складали колишні активні чини партій українських есерів та соціал-демократів [8, 72].

Слід однак зазначити, що на той час під виглядом політичних повстанців все частіше почали діяти і суто кримінальні банди, які не переслідували ніяких суспільно вагомих цілей, а просто грабували селян. Так, в с. Савустьянівка Уманської округи в 1925 р. банда «тероризує населення до такої міри, що з заступанням ночі ніхто з населення, не тільки не з'являється на вулиці, а навіть не виходить із хати» [9, 137]. 3 травня по вересень в селі було зафіксовано 14 пожеж, 20 грабунків, 4 вбивства та 3 поранення. Різних озброєних та неозброєних нападів припадало в середньому по одному на кожну ніч. В селі вся праця була припинена: сходи селян, членів КНС та засідання сільради не збиралися місяцями. Спеціальне розслідування, вчинене ЦК КП(б)У трактувало всі злочини банди як такі, що направлені проти членів КНС та бідноти, котрі приймали участь у розкуркуленні та одержали лишки землі, хоч це і не відповідало дійсності. Комісія у своєму висновку наполягала на тому, що в Савустьянівці відбувається наступ заможних на бідноту, хоч ніхто із сімей заможних селян участі у безчинствах бандах не приймав. Але комісія обійшла це припущення таким чином, що заможні селяни «використовували для цього різний темний елемент». Це було кваліфіковано як прямий підрив радвлади, оскільки незможне селянство перестає вірити в свою міць та допомогу влади і старається заслужити ласку у заможних: повертає наділену землю особам, що з них знято, члени КНС починають хрестити дітей тощо [9, 137-137a].

В першій половині 1926 р. на території України діяло близько 25 селянських повстанських загонів, які органи ОДПУ для того, щоб якимось згладити їх антирадянську спрямованість поділяли на диверсійні, кримінально-політичні та суто кримінальні. При цьому приховувалося те, що більшість складу загонів становили бідняки та наймити. Більш того, траплялися навіть такі випадки як уманський загін, ліквідований аж у вересні 1925 р., який складався... виключно з комсомольців(!) [10, 252].

Боротьба з селянським повстанським рухом на Україні за даними ОДПУ завершилася лише у березні 1926 р.! [11, 2]. Проте кампанія боротьби з «українським буржуазно- націоналістичним підпіллям» не вщухала і надалі.

В цьому контексті, поява в середині 20-х років нових форм опозиційних настроїв були однозначно розцінені владою як боротьба проти радянської держави: агітація за створення селянських союзів, зростання активності опозиційних компартії політичних елементів, які намагалися очолити масовий селянський рух проти низових органів радянської влади на селі (сільрад та комнезамів), спроби організувати класові політичні партії, розповсюдження критичних до влади, а звідси і «контрреволюційних» листівок тощо. Сюди ж неодмінно плюсувався і політичний терор, спрямований проти радянського активу, за який видавались будь-які конфлікти, в тому числі і суто побутові, які були поширеними серед низових радянських чиновників сільського рівня, враховуючи повсякденне пияцтво, яке стало нормою буття [6, 780].

Ідея консолідації селянства навколо їх союзів (спілок) стала найбільш поширеним проявом громадської активності доколгоспного українського села. Настрої, спрямовані на створення селянських спілок, були зафіксовані практично у всіх республіках Радянського Союзу, проте чільне місце належало Україні. Активними прихильниками і агітаторами за створення незалежних селянських спілок були представники всіх верств селянства. Аналіз конкретних випадків прояву руху за створення селянських спілок засвідчує широкий спектр вимог його учасників. У більшості випадків простежується поступова трансформація економічних вимог селянства через усвідомлення ним очевидної нерівності становища та прав селянського та робітничого класу до вимог політичного характеру та організації протистояння радянській владі.

Серед всього різноманіття проявів опозиційних настроїв українського селянства особливе місце посідали ті з них, які виступали як особливі форми діяльності політичних сил, що представляли інтереси й прагнення різних соціальних спільнот.

Радянська влада, утвердившись на українських теренах, ліквідувала або в кращому випадку реорганізувала громадські об'єднання не більшовицької орієнтації. В першу чергу це стосувалося політичних партій національного спрямування, переважна більшість яких була оголошена контрреволюційними та заборонена вже на початковому етапі здійснення нової економічної політики.

Та значно більшою проблемою для нової влади було викорінення із громадської свідомості вільнодумства, породженого політичним плюралізмом, який запанував в українському суспільстві в 1917-1921 рр., та наявного впливу офіційно заборонених, але від того не позбавлених свого морального авторитету, ліквідованих політичних організацій.

Показовим в цьому плані є звіт про хід перевиборів до сільрад в Могилевській та Тульчинській округах восени 1926 р. В ньому уповноважений комісії ЦК КП(б)У, підсумовуючи чисельні матеріали з місць, свідчень та особистих вражень, зазначив: *«Керівництво залишається за нами лише тому, що зараз немає інших політичних організацій, які можуть відкрито (легально) очолити село, немає оформлених політичних груп, які б організовано вели боротьбу на виборах та розвивали діяльність щодо обробки виборця»* (виділено автором - О. А.) [12, 12].

Звичайно громадські селянські об'єднання не мали політичного характеру. Вони, як правило, являли собою організації, створювані соціальними і професійними групами населення, головна мета яких полягала в задоволенні і захисту інтересів своїх членів. Звичайно, для досягнення цих цілей такі організації нерідко змушені були втручатися і в політичну сферу, але їх політичне забарвлення не було самоціллю, а мало спонтанний характер, якого вони набували, головним чином, в силу конкретних обставин. У цьому полягала їхня принципова відмінність від всіх існуючих (чи вже заборонених) політичних партій.

Розповсюдженням явищем та яскравим прикладом опозиційних настроїв українського селянства другої половини 20-х років стали чисельні листи, листівки, звернення критичного щодо радянської влади змісту.

Типовим прикладом цього є лист-заклик, який надійшов на адресу Борщівської сільради Радомишльського району Волинської округи в серпні 1926 р. В ньому містився закликом до селян об'єднатися та створити Українську радянську селянську республіку. Лист був підписаний від Організаційного комітету селянської республіки (УРСР) та був надісланий з Києва [13, 10].

Серед подібних листів траплялись і відверто ворожі радянській владі матеріали. Так, в 1925 р. в м. Каневі проявляла активність суто антирадянська організація монархістів, члени якої розклеювали в місті листівки із закликом до всенародного повстання проти влади [14, 320].

Зміст ще одного листа під назвою «Земля і воля», автори якого в кінці зазначили, що їх можна знайти в Золотоноші, Ірклієві, Великому Хуторі (Райківщина) та в Драбово, вже у заголовку закликав селян до самоорганізації. Автори вказували на несправедливість радянської влади до селян, яким вона обіцяла землю й волю. В листі велика увага була приділена й критиці державного устрою Радянського Союзу: «Кажуть ви вільні люди, ви обираєте свою радянську владу, вона і буде стояти за вас і робити волю. А ось що вийшло, обираємо ми свою владу, владу рад, а тут звідкись поряд з нашою владою стоїть друга влада, влада компартії. Без компартії наша влада нічого не робить, компартія вертить радянською владою, наша влада прислужниця компартії. Виходить так, що нами править не обрана нами радянська влада, а зовсім особи від нас (далекі) компартія» [15, 285]. Далі наводяться досить прагматичні підрахунки: «А хто утримує ці дві влади, утримуємо їх ми сіромахи, ми хлібороби даємо зарплатню нашій радянській владі та утримуємо компартію. А знаєте, що в компартії більше 1 500 000 чоловік і кожен з них отримує від 80 до 200 карбованців в місяць. Ось і бачите скільки грошей ця компартія тягне з наших кишень. Кажуть тепер іде режим економії: як ми утримуємо дві влади і навіщо вони нам, хіба наша радянська влада не справляється сама.....А ви ще знаєте, що за компартією стоїть ще Комінтерн - ... всяка зарубіжна сволоч, зарубіжні прохвости, що живуть на наших хлібах, сварять нас із закордоном і не дають нам жити мирно з сусідами.» [15, 285]. На завершення автори закликали твердо ставити на сільських сходах питання про свою волю заради Української радянської республіки.

Цікавий лист надійшов до ЦК КП(б)У від адресатів, які іменували себе представниками «Селянсько-робітничої республіки». Автори звинувачували владу в тому, що вона підпорядковується партії, а не населенню: «Кажуть, що влада наша. Бачте, ми її обираємо. А хіба вона робить нашу волю, хіба вона думає про нас, селян. Що вона нам дала. Відібрали у нас землю та обклали таким податком, що аж небо вовною покажеться. Колись ми мали податки тільки земельні - державні, земські та волосні брались від землі, а тепер податки і державні, і окружні, і сільрадівські. Та усіх їх не переписеш, а робітники податку не платять. Влада тепер робить те що скаже якась компартія, вона слухає її, а не нас» [16, 48].

Деякі листівки вже суто антирадянського характеру з підписом «Окрком УСРР» восени в 1926 р. були розповсюджені в с. Широка Балка Миколаївської округи. В цьому разі автори відкрито закликали до збройного протистояння: «Дорогі селяни, озбройтеся хто чим може, виганяйте дух радвледи зі свого села. Годі нас грабувати, годі пити селянську кров трудову. Земля вся наша і податки не повинні здиратися. За грабунок, насилля над селянином ми самі повинні відстояти. Сміливо, селяни, не бійтеся, йдіть вільно вперед, ніхто вас не втримає, за звільнення селянський народ. Дорогі селяни, не втрачайте дарма часу, беріть в руки гвинтівки та виганяйте радвладу назавжди» [13, 12-13]. Подібні листівки та заклики контрреволюційного характеру були виявлені і в інших регіонах - Конотоп, Київ, Сталіно, Коростень тощо.

Подібні опозиційні настрої не вщухали тут і в наступні роки. Так, протягом березня 1928 р. в с. Ново-Економічному було розповсюджено 5 прокламацій різного змісту з підписом «Гурток №57». В цілому, в них говорилося про гніт більшовиків, про тяжке становище селянства. Всі вони містили заклик до збройного повстання, причому вказувалось, що в травні по всій країні пройде хвиля заворушень [13, 23].

Пильнуючи за настроями селянства, в жовтні 1928 р. Секретний відділ ОДНУ підготував звіт «Антирадянський рух на селі», де було подано доволі детальну характеристика руху за створення класової селянської партії. В ньому спеціально зазначалося, що масовий селянський рух середини 20-х років, однією із головних вимог до влади ставить створення не лише селянської спілки як виразника економічних (в основному) інтересів села, а й все частіше наголошує на необхідності організації селянської партії, яка б захищала права селянства в умовах диктатури пролетаріату. Цікаво зазначити, що тут же автори звіту, з метою розгрому опозиційного селянства, розглядали доцільність створення кишенькової Української мужицької партії [6, 798].

Секретний відділ ОДПУ розробив і основні завдання проектованої «Мужицької партії», які зводилися до наступного:

1. Відродження та закріплення суверенної України як держави мужиків (себто селян - О. А.). Форма державного устрою залишалася тактичним питанням, проте, так як партія репрезентувала себе демократичною, то цей принцип повинен був лягти в основу майбутньої держави.

2. В економічному плані політика партії ґрунтувалася на принципах приватної ініціативи при повному контролі та регулюванні зі сторони держави, відміни монополії приватної ініціативи та приватної ініціативи в торгівлі внутрішній. В земельній політиці партія відстоювала право дрібної земельної власності, проте, вважаючи верховним господарем землі державу, встановлювалися максимальні розміри земельної власності. Головним економічним лозунгом політики УМП було - «жодного незаможника!», яке досягалося інтенсифікацією та індустріалізацією сільського господарства, а також вільною кооперацією. Політика партії в трудовому плані зводилася до 8-годинного робочого дня, встановлення мінімуму заробітної плати, охорони праці, материнства та дитинства тощо.

3. Взаємовідносини селянського та робітничого класу (це больова точка селянства - О. А.) визначалися відповідно до того, що в аграрній країні, де немає справжнього пролетаріату, будь-які претензії на диктат робітництва є абсурдом. Партія ж покликана захищати інтереси саме селянства [6, 798-799].

Чекісти підкреслювали, що УМП буде мати яскраво виражений куркульсько- буржуазний характер, а в деяких питаннях (зокрема щодо земельної політики) буде представляти суто есерівську платформу. Тому ОДПУ, переконане в привабливості лозунгів та ідей мужицької партії для широких селянських мас та частини пролетаріату, як тільки отримало від своїх інформаторів перші докази «антирадянських» настроїв ініціаторів створення УМП, поспішали звітувати перед ЦК КП(б)У про успішну ліквідацію організаційного центру УМП, змальованого ними як черговий претендент на роль провідника антирадянського руху на селі [6, 799].

Поширення ідей необхідності суспільно-громадської організації українського селянства відбувалося не тільки стихійно з низів, а й через сільську інтелігенцію та інтелігенцію селянського походження, яка працювала у різних державних та наукових установах, вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси та інших адміністративних та культурних центрах України. Так, у спец-довіді ОДНУ від 3 вересня 1926 р. йшлося про спроби української інтелігенції створити різного роду селянські організації, найбільш оформленою з яких Українське селянське об'єднання [18, 11]. З цим, власне, можна погодитися. Але автори доповіді із суто кон'юктурних міркувань, демонструючи свою необхідність владі, фальсифікували зв'язок ініціативних зібрань інтелігенції із страхітливими емігрантськими контрреволюціонерами.

В поле зору органів ОДНУ потрапила також група студентів, «Кубанських українців», котрі в декількох великих містах мали свої цілком легально оформлені організації у формі студентських земляцтв із зареєстрованими статутами. виробленими програмами. Проте, як виявилось, «Кубанські українці» організовували й сільські осередки, діяльність яких чекісти розцінили як нелегальну, а отже і антирадянську [18, 11].

Вже в процесі агентурної розробки слідства та суду над представниками студентської молоді ряду вузів Кубані та України було виявлено існування доволі широкої молодіжної організації під назвою «Українська революційно-демократична партія звільнення Кубані». В ході слідства ОДПУ вдалося з'ясувати, що деяких учасників групи не задовольняли вузькі рамки їх організації, тому вони планували, враховуючи зростаючу антирадянську активність українського селянства, використати культурно-освітню організацію «Кубанських українців» для створення самостійної селянської партії. В одного із учасників групи була знайдена вироблена платформа, яка хоча й не була політично завершеним документом, як програма Української мужицької партії, проте в практичній частині щодо організації антирадянської роботи на селі, була найбільш конкретним документом тих сил, які головною метою своєї діяльності бачили захист інтересів українського селянства [6, 900].

Ініціатори організації Українського селянського об'єднання обґрунтовували створення національної аграрної партії наступними мотивами: по-перше, не дивлячись, що основним класом

за економічною ознакою та політичним значенням є селянство, воно фактично відсунуте від участі в роботі управління державою і, як наслідок, державна політика значно розходиться з інтересами цього класу, а соціалістичне будівництво, яке проводиться, головним чином, через індустріалізацію, лягає непосильним тягарем на плечі селянства; по-друге, встановлений диктатурою компартії політичний та економічний централізм погано відбивається на окремих національних республіках, перетворюючи їх, зокрема Україну, на колонію російської центральної влади; по-третє, селянство в більшій мірі, ніж інші верстви населення, позбавлене можливості користуватися навіть тими незначними демократичними правами, які були здобуті внаслідок довготривалої боротьби часів самодержавства; по-четверте, цільова установка компартії на перспективи майбутнього є незрозумілою та неконкретизованою не тільки для селянства, а навіть для робітників. Селянство втомилосся жити в скруті, бути добривом для підтримання ідей світової революції та щасливого майбутнього, воно воліє жити в хороших матеріальних та духовно багатих умовах вже зараз [6, 901].

Тактика та методи роботи УСО мали поділятися на легальні та нелегальні. До легальних форм діяльності відносилися всі конкретні завдання щодо науково-теоретичного оформлення обґрунтування справедливості селянських вимог, висвітлення їх потреб в тих працях, які дозволялося друкувати або в тих доповідях, котрі можна було б оприлюднювати на відкритих зібраннях, організаційне забезпечення проведення різних виборчих кампаній, демонстрацій, індивідуальне критичне обговорення сучасних політичних подій та суспільного становища, яке може бути висловлене перед селянськими масами, представниками влади, партії тощо. До нелегальних форм діяльності віднесли власне організацію осередків селянського об'єднання, технічне інструкторське керівництво роботою цих осередків, зібрання та засідання об'єднань, створення власного друкованого органу, як засобу агітації, керівництво та виховання мас [6, 902].

Протидіючи розповсюдженню серед селянства опозиційних щодо радянської влади настроїв, її каральна система намагалась демонструвати йому свою жорсткість аби залякати і тим самим погамувати рух опору. Так, саме з цією метою 26 квітня 1928 р. Ніжинський окружний суд провів засідання, на якому заслухав справу 26 учасників колишнього Носівського загону гетьманців-хліборобів. Постановою суду двом підсудним (Вороні М. та Прищепі В.) було винесено вирок у вигляді вищої міри соціального захисту, 10 осіб було ув'язнено на різні терміни, 14 осіб амністували у зв'язку з 10 річницею Жовтня. Носівський загін в період гетьманщини відігравав помітну роль в житті Ніжина. Він нараховував близько 300 осіб (переважно селян) та рішуче боровся проти революційного елемента села - червоних партизан. Суд обґрунтував суворість свого вироку тим, що незважаючи на давність подій, пом'якшення кари могло б викликати невдоволення родичів осіб, що постраждали [19, 55].

Проте ця справа була скерована, насамперед, на залякування селянства. Адже, якщо карати всіх учасників громадянської війни, які боролися не на стороні більшовиків, то скільки тоді селян залишаться на волі? Більш реальним мотивом винесення суворого вироку була належність підсудних до антирадянської селянської організації гетьманського «Союзу хліборобів», учасників якого радянська влада і в повосенні часи вважала одними з основних ініціаторів створення селянських союзів.

Особливо наголошували на небезпечності для радянської влади поширеної серед населення думки про можливість опору, при чому не одиночного, стихійного, а масового та централізованого. Так, в листі на адресу секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора було наведено такі селянські вислови: «Хоч Денікіна давай, однаково будемо згодні, щоб була інша влада, але щоб було що їсти. Скоро у нас буде контрреволюція і комуністів усіх переб'ємо» [20, 54].

Це власне не було вигадкою партійних чиновників. Про це свідчать чисельні документи різноманітного характеру. Так, в с. Довгалівка Криворізької округи середняк-селянин публічно заявляв наступне: «Радянська влада - це банда, це здирники, раніше у нас був один збірник та один староста з писарем, а тепер сидять 100 осіб і толку ніякого нема, продподаток стягують по 100-150 рублів...і колектив у мене забрав 3 десятини землі. Хіба це колектив, це якась банда села на трудовій землі». Далі селянин оповідав про невідворотне світове повстання та знищення комуністів, будуючи свою розповідь на біблійських пророцтвах [21, 26].

У листі комнезамівця із с. Рівне Зінов'ївської округи до редакції газети «Комуніст», в якому аналізувалися настрої населення, підкреслювалося, що: «Тепер кожний селянин зробився звіром для радянської влади. Він уже не надіється, що йому радвлада допоможе, бо вже на факті доказали, що в господарстві не він господар, а хтось інший. Він уже своїм власним трудом, добром, своєю кривавицею не має права розпоряджатися» [22, 6].

Такі настрої селян відверто виказували і в Глухівському районі, де на безпартійній селянській конференції делегати буквально накинулися на партійців (словесно): «Ви їдете до нас тільки голови дурити і комуни будувати. Вас потрібно гнати в шию, щоб не їздили до нас брехати, нам ваші комуни не потрібні» [13, 43].

У політзвіті секретаря Вінницького окружного комітету КП(б)У за липень-серпень 1927 р. зазначалося: «Антирадянські угруповання починають діяти, об'єднуватися з церковниками, всіма колишніми людьми, позбавленими права голосу, приблизно в Дашевському районі, де проживає 20 осіб - колишніх членів союзу «Руського Народу», там вони заключили блок зі всіма антирадянсько налаштованими людьми. Займаються вони ще вербовкою бідноти.» [23, 37].

Нерідко у відкритий протест проти влади переростала агітація проти хлібозаготівельної компанії. Ці (антихлібозаготівельні виступи) мали, як правило, гострий характер, який часто набирив терористичне спрямування. Так, на зібраннях з приводу хлібозаготівель мали місце навіть такі висловлювання: «Потрібно зробити так, щоб вони подохли, якщо б настав той час, коли можна було б влаштувати комуністам Варфоломійвську ніч» [24, 18]. З наведеного проглядає, що певна частина селян була не тільки вороже налаштована щодо радянської держави, а й навіть готова була до крайніх форм опору із застосуванням зброї.

Яскравим прикладом таких настроїв селянства є листи, адресовані Голові ВУЦВК Г. Петровському. Перший із них надіслав селянин із с. Будьонівка Маріупольської округи - «Я, Макієнко Микола, йду проти радянської влади. Приходять до мене селяни й кажуть - підіймай війну, то ми й поможемо тобі воювати. Я призначив війну у березні місяці 25 числа 1929 року. У мене є військо в 1972 чоловік» [25, 3].

Другий надійшов від селянина з Уманщини - «Нам селянам закрили очі й кажуть, що «це наша влада» і мусимо терпіти всі ці знущання і вимагання. Селяни нетерпляче чекають війну, аби тільки дали зброю в руки селянам, то була б друга революція з комуністичною партією і з тими радянськими пузами, що ссуть кров з бідного трудового селянина» [25, 4а].

Отже, захист своїх інтересів частина селян бачили тепер навіть не в організації спілки, союзу чи партії, а у відкритій збройній боротьбі з кривдниками: «Ми всі підемо в банди, а то заберуть хліб у селянства і ми будемо сидіти голодними» [24, 46]. Про це свідчать і офіційні зведення. В них було зафіксовано у першому півріччі 1928 р. 117 терористичних актів, а з жовтня 1928 по серпень 1929 р. - 348 убивств, поранень і підпалів. Так, 22 квітня 1928 р. після зібрання наймитів та пастухів, був вбитий голова сільради с. Лукашівка Черкаської округи. В цій же окрузі через декілька днів було вбито голову сільради с. Комарівка. В Первомайській окрузі було вбито бідняка-активіста [26, 290]. Щоправда, влада висвітлювала цей факт у контексті загострення класової боротьби на селі, списуючи всі проблеми хлібозаготівель на «куркульські елементи», свідомо замовчуючи при цьому те, що це були безкласові акції протесту всього селянського загалу проти відверто викривленої політики держави щодо переважаючої більшості своїх громадян, яка включала не лише заможну та середняцьку верству села, а навіть і очевидних бідняків.

Наприкінці 1928 р. на засіданні ІУ сесії ВУЦВК Х скликання Г. Петровський, розглядаючи проблему політичних настроїв села, змушений був визнати, що: «Ці вбивства, про які ми знаємо і чули так багато. - не просто кримінал, який спрямовує своє вістря на грабунок, а політичні акти, терористичні акти, які ставлять собі задачу боротися з представниками влади на місцях, вбивати голів сільрад, комуністів, активістів-комсомольців і т. д.» [27, 141]. Аналізуючи методи протидії терористичним актам населення, зокрема розстріли учасників банд, він зазначив: «у нас в ВУЦВК 90-97% розстрілів підтверджується, не тільки зараз, а давно. Але так надалі не може продовжуватися, тому що це говорить про деякий початковий стан громадянської війни.» [27, 142]. Однак, справедливо оцінюючи настрої переважної більшості селянства, навіть такий, в певній мірі реалістично сприймаючий дійсність, представник вищого партійно-державного

керівництва УСРР, не знайшов нічого кращого, як порекомендувати «діяти так, як ми це робили в революцію» [27, 144].

Висновки. Таким чином, українське селянство 1920-х років не було інертною, конформістською масою, нездатною до активної громадської позиції. У зв'язку з цим утвердження тоталітаризму в українському селі проходило складно. Правляча партія підтримували лише лояльні до режиму громадські ініціативи, надто в сільській місцевості.

Опозиційні настрої українського селянства в роки непу були однозначно розцінені владою як боротьба проти радянської держави. Серед переліку таких: агітація за створення селянських організацій (союзів), зростання активності опозиційних Компартії політичних елементів, що намагалися очолити масовий селянський рух проти низових органів радянської влади на селі (насамперед сільради та комнезами), спроби організувати класові політичні партії, розповсюдження критики влади, «контрреволюційних» листівок тощо. Сюди ж неодмінно додавався і політичний терор, спрямований проти радянського активу. Останнім широко зловживали. За «політичний терор» видавалися будь-які конфлікти, зокрема і побутові, що були доволі поширеними серед низових радянських чиновників сільського рівня. Насправді ж спрямування та характер громадського руху були показниками реакції сільської спільноти на ті чи інші кроки радянської влади.

На нашу думку, насильне придушення опозиційних настроїв та селянської ініціативи, їх підміна радянськими суспільними інституціями, на багато десятиліть визначили низький рівень громадянської свідомості українського соціуму. Тому виникає потреба більш детально проаналізувати становлення зародків політичної культури селянства в 1920-х роках та, відповідно, контрзаходів радянської влади з метою недопущення повтору подібного механізму в сучасних реаліях.

Література

1. Абросенко К. О социалистическом перевоспитании крестьянства / К. Абросенко. - М., 1949. - 140 с.; История советского крестьянства: В 5 т. Т.1. Крестьянство в первое десятилетие Советской власти, 1917-1927 / В. Кострикин, Т. Осипова, Г. Шарапов и др. / АН СССР, Институт истории СССР. - М., 1986. - 455 с. та ін.
2. Безотосний М. Т. Україна в добу сталінщини: історія опору / М. Безотосний. - К., 2002. - 128 с.
3. Бем Н. В. Політичні настрої селянства в умовах суцільної колективізації сільського господарства (к.1920-х - 1933 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. Бем ; НАН України, Інститут історії України. - К., 2004. - 247 с.
4. Ганжа О. І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР / О. Ганжа. - К., 1996. - 42 с.
5. Капустян Г. Т. Українське село в умовах радянського політичного режиму 1920-х років : дис. д-ра іст. наук : 07.00.01 / Г. Капустян.. - Кременчук, 2003. - 433 с.
6. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939 [Документы и материалы] : в 4 т. / редкол.: А. Берелович (отв. ред.) и др. - М., 1998. - Т. 1 : Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ. 1918-1922.
7. Архієрейський Д. В. Український повстанець 1918-1921 рр.: за що та проти чого / Д. Архієрейський // 80-річчя відродження української державності: минуле і сучасне : доп. і повід. на Всеукр. наук. конф., Сімферополь, 14-16 листопада 1997 р. - Сімферополь, 1997.
8. Черкаський державний архів (далі - ДАЧО). - Ф. Р. 65. - Оп. 1. - Спр. 3.
9. ДАЧО. - Ф. Р. 2126. - Оп. 1. - Спр. 25.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф. 1. - Оп. 3. - Спр. 1671.
11. Шаповал Ю. І. ДПУ-НКВС в Україні і 20-40-ві роки ХХ ст. / Ю. Шаповал // Український історичний журнал. - К., 2004. - №13.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГОУ). - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2221.
13. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2316.
14. ДАЧО. - Ф. Р. 185. - Оп. 2. - Спр. 11.
15. ДАЧО. - Ф. Р. 184. - Оп. 1. - Спр. 3.
16. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2239.
17. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2329.
18. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2317.
19. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2804.
20. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 1987.
21. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2524.
22. ЦДАВО України. - Ф. 1. - Оп. 5. - Спр. 154.
23. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2442.
24. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2779.

25. ЦДАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2906.
26. ДАЧО. - Ф. Р. 184. - Оп. 1. - Спр. 48.
27. ЦДАВО України. - Ф. 1. - Оп. 5. - Спр. 9.

Одержано редакцією 05.10.2014

Прийнято до публікації 25.12.2014

На основе критического анализа исторических источников и достижений историографии выяснено многообразие малоизвестных ранее форм и проявлений оппозиционных настроев украинского крестьянства в период нэпа. Сделан вывод о том, что протестные настроения населения колебались от вооруженных методов сопротивления власти в начале и в конце 1920-х гг. В демократических попыток сотрудничества и самоорганизации украинского крестьянства.

Ключевые слова: украинское крестьянство, общественная инициатива, оппозиционные настроения, новая экономическая политика.

On the basis of the critical analysis of the sources and Historiography achievements the author made an attempt to research the variety of little known in the previous times forms and evidences of the oppositional sentiments of the Ukrainian peasantry during the NEP period. It is concluded that the protests of the population ranged from armed resistance power techniques at the beginning and at the end of the 1920s. attempts to democratic cooperation and self-organization.

Keywords: The Ukrainian peasantry, public initiative, oppositional sentiments, New Economic Policy.